

ڈاکٹر مریم سرفراز*

ڈاکٹر صائمہ بتول*

قرآن مجید دے پکھیرواں دا کلاسیکی ادب وچ ویروا

ABSTRACT

Allah has vividly written many times in the Quran that He is the Sovereign, Creator and Provider. In the entire world everything is busy in obeying their Lord. One of the magnificent creations of Allah are the birds and by giving them a privilege of flying, it takes them to another level and they have a special status out of all the animals that Allah has created. In the Holy Book (Quran), the names of the following are used in various places such as the hoopoe, quails, crow, martin, eagle and many more. Other than the advantage of flying Allah has gifted numerous languages to the birds. There are many events about the birds in the Holy Quran. Punjabi classical poets have also written about the birds several times in their books and stories, because they are aware of the importance of these birds.

کائنات نوں چلاون والی ذات رب دی اے۔ جیہڑا ڈھیر اختیار دا مالک اے۔ کائنات وچ موجود انسان، جن، جنور، پکھی پکھیرو، کیڑے مکوڑے، پہاڑ، دیر، رُکھ بوٹے سبھ اوہدے تابع فرمان نیں اوہ ہر شے تے قادر اے قوت تے زور اوسے ذات دا اے۔ قرآن پاک وچ اللہ سوہنے نے تھیں تھیں اپنوں صاحب اقتدار، مالک تے خالق ہونوں دا کھلم کھلا اظہار

کیتا اے۔ کائنات دی ہر شے رب تعالیٰ دی اطاعت وچ رُجھی ہوئی اے۔ کائنات دا اہم جزو پکھی پکھیروئیں جیہناں نوں رب نے اُڈن دی صلاحیت دے کے سب حیواناں وچ اہم مقام دتا اے۔ ایہہ پکھیرو رب دی قدرت نال کئی کئی گھنٹے آسمان وچ پر پھیلائے ٹھہرے رہندے نیں سورۃ الملک وچ اللہ تعالیٰ ارشاد فرمادے نیں:

”وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَكَذَّبَ فَكَانَ نَكِيرٌ (18)
أُولَئِكَ يَرْوُونَ إِلَى الطَّيْرِ فَوَقَّهُمْ صَاقَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ
إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ (19)“ (1)

”تے ضرور جھٹلا چکے نیں جیہڑے پہلے سن سو (وکیھ لو) کیسا ہويا
میرا عذاب۔ کیہ اوہناں نے نہیں ویکھیا اپنے اُتے اُڈدے ہوئے
پنچھیاں نوں پر کھلار دے تے میٹ وی لہندے نیں۔ کوئی نہیں تھمدا
اوہناں نوں رحمان دے سوا اوہ ضرور ہر شے نوں ویکھدا اے۔“ (2)

اللہ تعالیٰ نے ای پکھیرواں نوں اُڈن دی صلاحیت عطا کیتی اے۔ اوہ ایہناں نوں نضا وچ سہارا دے کے ایہناں دا توازن برقرار رکھدا اے۔ قرآن پاک وچ ایس گل اُتے زور دتا گیا اے پئی پکھیرو رب دے قانوناں دے تابع نیں۔ ایہہ گل سائنسی کھوج توں وی ثابت ہو چکی اے پئی پکھیرواں دیاں کجھ قسماں اجیہیاں نیں جیہڑیاں اپنی اڈاری تے اک تھان توں دوجی تھان ہجرت کرن دی صلاحیت رکھدیاں نیں۔ سورۃ النحل وچ وی رب تعالیٰ اپنی طاقت تے قدرت دا اقرار کردیاں فرمادے نیں:

”أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا
يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (79)“ (3)

”بھلا نہیں ویکھیا نے پکھیرواں ول حکم دے بدھے ہوئے آسمان
دے پو ل وچ نہیں تھمکدا واہنا نوں پر اللہ۔ ایس وچ ضرور ای پتے
نیں لوکاں واسطے جیہڑے مندے نیں۔“ (4)

پکھیرواں کول نہ تے کوئی نقشہ ہوندا اے تے نہ ای کوئی ایہناں دی سفر وچ رہنمائی کر دا اے فیروہی اوہ دور دراڈے دے اوکھے رسیتاں توں لگھ کے اپنی مخصوص منزل تیکر اپڑ جاندا ہے
نیں جتھوں اوہ اُڈدے نیں اوکھوں اک لمی اڈاری دے بعد مقررہ ویلے تے پرت وی آندے
نیں۔ ایہہ اللہ سوہنے دی قدرت اے پئی اوہنے ایجھے سفر لئی بڑیاں پیچیدہ ہدایتاں ایہناں
پکھیرواں دے اعصابی خلیاں وچ فنڈ کر دتیاں نیں۔ رب تعالیٰ نے دوجے جانداراں وانگوں

پکھیرواں نوں ایہہ سمجھ بوجھ وی عطا کیتی اے پئی اوہ اپنے جوڑے بناوندے نیں تے گروہاں وچ حیاتی لنگھاوندے نیں یعنی اوہ منظم ہو کے رہندے نیں تے مل جل کے کم کردے نیں۔ پکھیرواں اللہ دی عظمت تے جلالت دی مالا جپدے نیں۔ اللہ نے اوہناں نوں دکھو دکھ بولیاں عطا کیتیاں نیں تے ہر پکھی اپنی بولری وچ رب دی تعریف تے اوہدا ذکر کردا اے۔ سورۃ النور وچ رب تعالیٰ فرماندے نیں:

”أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَٱلَّذِينَ رُضِقْنَ مِنْ أَسْفَلِ ٱلْعِلْمِ كُلُّ قَدْعِلْمٍ صَلَاتُهُ وَتَسْبِيحُهُ وَٱللَّهُ عَلَيْهِم مِّمَّا
يَفْعَلُونَ“ (41) (5)

”بھلا توں نہیں ڈٹھا جو اللہ دی پاکی بولدا اے جو کئی اے
اسماناں تے زمین وچ تے پچھی پر کھولھ کے ہر اک معلوم کر رکھی اے
اپنی طرح دی نماز تے پاکی بولنی تے اللہ جاندا اے جو کردے
نیں۔“ (6)

اللہ تعالیٰ نے حضرت داؤد علیہ السلام نوں آواز دا حسن (حسن صوت) عطا فرمایا اوہناں
دا معجزہ سی پئی اوہ جدوں رب تعالیٰ دی تسبیح بیان کردے سن رب دے حکم نال پہاڑ تے پکھیرو
وی اوہناں دے نال رب تعالیٰ دی حمد و ثناء کر دے سن۔ سورۃ السبأی آیت نمبر 10 وچ اللہ
تعالیٰ نے آپ ایس گل دا اقرار کردیاں ہوئیاں فرمایا اے۔

”وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَمُوسَىٰ قُلُوبًا فَضَلَّ أَجِبَالٍ أَوْ يَبِ مَعَهُ وَالظُّلُمُورُ
وَٱلنَّالَةُ ٱلْحَدِيدَ“ (10) (7)

”تے ضرور دتی اسماں داؤد نوں اپنے ولوں بزرگی اے پہاڑ و
خوب ہیک نال پڑھو نال اہدے تے پچھیو تے نرم کر دتا اسماں
اوہدے اگے لوہا۔“ (8)

حضرت داؤد علیہ السلام دے ایس معجزے دا ذکر سورہ صں دی آیت 18 تے 19 وچ وی
اے۔ اوہ جدوں سویرے تے شام ویلے رب دا ذکر کر دے رب دے حکم نال بے جان
پہاڑاں دے نال نال آسمان تے اڈدے پکھی وی اوہناں دے آلے دوالے اکٹھے ہو کے رب
دی تسبیح بیان کردے سن۔

”إِنَّا سَخَّرْنَا ٱلْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِٱلْعَرَبِيِّ وَٱلْإِسْرَاقِ (18)
وَٱلظُّلُمُورِ رَحْمَةً لِّهُ أَتَوَّابٌ“ (19) (9)

”اساں تابع کردتے پہاڑ اوس نال سبحان اللہ پڑھدے تیرے
پہرتے سورج چڑھے تے تابع کیجے پنچھی اکٹھے کیجے ہوئے ہر اک اوہدا
فرمانبردار اے۔“ (10)

پکھیرو ”بئیر“ دا ذکر قرآن پاک دیاں تن سورتاں وچ سلووی دے عنوان پیٹھ سورة
البقرہ دی آیت 57 سورة الاعراف دی آیت 160 تے سورة طٰہ دی آیت 80 وچ رب تعالیٰ دے
انعاماں دے سلسلے وچ آیا اے۔ اللہ تعالیٰ نے بنی اسرائیل نوں فرعون توں نجات دلاون توں بعد
اوہناں نوں حکم دتا پئی عمالقه نال جہاد کرو تے اپنا وطن آزاد کراؤ۔ بنی اسرائیل ایس ارادے نال
مصر توں ٹرے عمالقه دی قوت ویکھی تاں ہمت ہار گئے تے جہاد کرن توں انکار کر دتا۔ رب
تعالیٰ نے ایہناں نوں ایس انکار دی ایہہ سزا دتی پئی ایہہ لوک چالھی (۴۰) ورہے تیکر اک ای
میدان وچ بھٹکدے رہے تے ایہناں لوکاں نوں گھر اپڑنا نصیب نہ ہو یا۔ ایس میدان نوں
وادی ”تیہ“ آکھیا جاندا اے۔ ایہہ میدان دس میلاں دا اے۔ ایہہ لوک اپنے دیس مصر جاوون لئی
سارا دن سفر کر دے تے رات وپلے کسے مقام اُتے ٹھہر دے تاں جے آرام کر لین پر سویرے
جاگدے تاں پتہ لگدا پئی جتھوں سفر لئی ٹرے سن او تھے ای کھلوتے نیں ایہہ اک کھلا میدان سی
ایہدے وچ نہ تے کوئی مکان سی تے نہ ای کوئی عمارت سی۔ ایس لئی اللہ تعالیٰ نے ایہناں لوکاں
اُتے بدل دا سایہ کر دتا جیہڑا ایہناں نوں دھپ توں بچاندا سی۔ اللہ نے ایہناں لوکاں دے
کھان لئی آسمان توں دوکھانے اُتارے اک دانان ”من“ تے دو جے دانان ”سلووی“ سی۔ من
چٹے شہد وانگ دا اک حلوہ سی جیہڑا روز آسمان توں بارش وانگوں وسدا سی۔ سلووی پکے ہوئے
بئیر سن جیہڑے آسمان توں نازل ہوندے سن۔ بئیر ایہناں دے آلے دوالے جمع ہو جاندا
سن۔ اللہ پاک فرماندے نیں:

”وَزَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّٰ
وَالسَّلْوٰی كُلُوْا مِّنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُوْنَا وَلٰكِن
كَانُوْا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ“ (57) (11)

بئیر نوں عربی زبان وچ سلووی آکھیا جاندا اے۔ اللہ تعالیٰ دے ایس خاص انعام
بارے مولانا ارسلان اختر لکھدے نیں:

”بئیر کا نام قرآن مجید میں تین مرتبہ آیا ہے اور تینوں مرتبہ عہد
موسوی میں قوم بنی اسرائیل پر انعامات الہی کے سلسلہ میں ایک دوسری
غذا من پر عطف ہو کر، کہ ہم نے ان کے اوپر من و سلووی اتارا۔“ (12)

قصہ ”لیلیٰ مجنوں“ وچ فضل شاہ لکھدے نیں:

عامر باپ نے حال فرزند سنیاں سارا خلق کولوں نرملہ پیارے
پہلا بار جنگل بیاباں برور باپ ڈھونڈ آندا بیٹرا پیارے

پکھیرواں وچوں بیٹرنوں لوک سبھ توں ودھ شکار کر دے نیں۔ ایہہ بڑا نازک پکھی
اے ایس لئی ایہنوں صرف جال وچھا کے پھڑیا جاندا اے۔ بیٹرا دا گوشت بڑا لذیذ ہوندا اے۔
ایہہ امیراں دی خوراک اے۔ ایہدا گوشت چکنا تے چربی والا ہوندا اے ایس لئی بہتا چر محفوظ کر
کے نہیں رکھیا جاسکدا۔ حضرت موسیٰ دی قوم بنی اسرائیل نوں وی بیٹریاں نوں ذخیرہ کرن توں منع
کیتا گیا سی پر اوہناں وچوں کجھ کمزور اعتقاد والے لوکاں ایہہ سوچ کے بیٹر محفوظ کر لیے جے کسے
دیہاڑے من وسلوی نہ اُتریا تے ایس بھکھے مر جاواں گے۔ ایہدا نتیجہ ایہہ نکلیا پئی اوہناں دا
ذخیرہ کیتے بیٹر گل سڑ گئے۔ بیٹر دے گوشت وچ شفا وی اے تے ودھیرے مرضاں دا علاج وی
اے۔ بیٹر بہتا کھیتاں کھلیاناں، جھاڑیاں تے جنگلاں وچ رہندے نیں۔ جدوں وی اوہناں نوں
شکار ہون دا خطرہ ہوندا اے ایہہ لگ جاندے نیں۔ قصہ ”لیلیٰ مجنوں“ وچ مجنوں وی لوکاں توں
تنگ آ کے بیٹر وانگ جنگل وچ جا کے لگ گیا۔ اوہدا پیو اپنے نازاں پلے لاڈلے پترنوں بھالدا
پھردا سی۔ تاں جے اوہنوں ظالماں توں شکار ہون توں بچا سکے۔

قرآن پاک دی سورة المائدہ دی آیت 31 وچ ”کان“ دا ذکر موجود اے۔ حضرت
آدم علیہ السلام تے حضرت حوا جدوں دُنیا وچ آئے تاں اولاد دا سلسلہ جاری ہويا۔ اوہناں دے
ہر حمل توں دو جڑواں بال اک منڈا تے اک کڑی جنم لیندے سن۔ ایہہ منڈا تے کڑی آپس وچ
بھین بھرا ہوندے سن جیہناں دا ویاہ دو جے جوڑے نال کر دتا جاندا سی۔ کیوں جے حضرت آدم
تے حواتوں اڈ ہور کوئی دوجا جوڑا دُنیا تے موجود نہیں سی ایس لئی انسانی نسل نوں پھیلاون لئی
ایہناں دے بالاں دیاں آپوں وچ ویاہ نوں جائز قرار دتا گیا۔

حضرت آدم دے پتر قابیل دے نال اقلیما نے جنم لیا اوہ بہت زیادہ خوبصورت سی جد
کہ ہابیل دے نال جمن والی کڑی غا زا سوہنی نہیں سی۔ شیطان نے قابیل نوں ورغلا یا کہ اقلیما
سوہنی اے تے تیرے نال جنم لیا اے ایس لئی ایہدے نال ویاہ کرنا تیرا حق اے۔ قابیل نے
حضرت آدم اگے جدوں اپنی ایس خواہش دا اظہار کیتا تاں اوہناں نوں بڑا دکھ ہويا۔ اوہناں
قابیل نوں سمجھایا پئی ایہہ تیری بھین اے ایس لئی ایہدے نال تیرا ویاہ نہیں ہو سکدا تیرا ویاہ
ہابیل دی بھین نال ہووے گا۔ پر قابیل راضی نہ ہويا تے اپنی ضد اُتے اڑیا رہیا۔ حضرت آدم
نے آکھیا تسیں دوویں قربانی پیش کرو جیہدی قربانی قبول ہو جائے گی اوہدا ویاہ اقلیما نال کر دتا

جائے گا۔ حضرت آدمؑ دا دو جا پتر ہائیل بڑا نیک دل تے سخی سی اوہ بکریاں چاردا سی اوہنے اک بہترین جنور قربانی لئی پیش کیتا۔ قابیل واہی بیٹی کردا سی اوہنے پرانا تے گھٹیا غلہ قربانی لئی پیش کیتا۔ اوس دور وچ قربانی دے قبول ہوون دی نشانی ایہہ سی پئی آسمان توں اگ آکے اوس چیز نوں بھسم کر دیندی سی۔ حضرت آدمؑ نوں یقین سی پئی ہائیل دی قربانی قبول ہووے گی کیوں جے اوہ حق تے سی۔

جدوں دوواں نے اپنیاں شیواں رکھ دتیاں تاں آسمان توں اگ آئی تے ہائیل دے جنور نوں کھا گئی۔ ایہہ ویکھ کے قابیل غصے وچ آ گیا تے ہائیل نوں قتل کرن دی دھمکی دتی۔ ہائیل نے جواب وچ اوہنوں آکھیا پئی رب تعالیٰ متقی لوکاں دے عمل نوں قبول کردا اے۔ طاقتور ہوون دے باوجود اوہنے قابیل نوں کچھ نہ آکھیا۔ شیطان نے قابیل نوں ورغلا یا تے اوہنوں قتل کرن دا طریقہ وی دسیا۔ ہائیل اک تھاں پتھر اُتے سر رکھ کے ستا پیا سی۔ قابیل نے اوہدے سر اُتے اک ہور پتھر ماریا تے ہائیل مر گیا۔ قابیل پریشان سی کہ ہن کیہ کرے اوہ کئی دناں تیکر اپنے بھرا دی لاش نوں چک کے پھر دا رہیا۔ اخیر رب تعالیٰ نے ”دو کاں“ گھلے اوہ آپس وچ لڑدے رہے تے اک نے دو جے نوں مار دتا۔ دو جے کاں نے اپنے پیراں نال زمین کھود کے اپنے ساتھی نوں دفن دتا اوس ویلے قابیل نوں افسوس ہو یا پئی میں تے ایس کاں توں وی گیا گزریاواں کہ مینوں دفنان دا طریقہ وی نہ آیا مینوں کاں نے طریقہ سکھایا۔

”فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْحِي لَنَزَلْنَا بِكُفْرَتِكَ لَعْنَةً وَأَكُونُ مِنَ الْغُرَابِ فَأُوَارِي سَوْءَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ“ (31) (14)

”فیر بھیجیا اللہ نے اک کاں زمین کھوتردا تاں وکھاوے اہنوں کس طرح کجے لاش اپنے بھرا دی آکھن لگا افسوس مینو میں ایدوں وی رہ چکا جو ہوندا میں ایس کاں جیہا فیر کج دیندا لاش اپنے بھرا دی فیر ہو گیا پچھتاں والیاں وچوں۔“ (15)

تورات وچ وی کاں دا ذکر حضرت نوحؑ دے حوالے نال آیا اے۔ جدوں رب تعالیٰ نے نوحؑ نوں طوفان توں بچن لئی کشتی بناون دا حکم دتا۔ ایس بارے عبدالماجد لکھدے نیں:

”اور چالیس دن کے بعد یوں ہوا کہ نوح نے کشتی کی کھڑکی جو انھوں نے بنائی تھی، کھول دیا اور اس نے ایک کوئے کو اڑا دیا، سو وہ نکلا اڑ جب تک زمین پر سے پانی سوکھ نہ گیا، وہ آیا جایا کرتا تھا۔“ (16)

اللہ تعالیٰ نے پکھیرواں وچوں کاں نوں سبھ توں پہلاں دنیا تے انسان دی مدد لئی اک پیامبر دی حیثیت نال گھلیا۔ کاں درگے سیانے پکھی دی ایسے اہمیت پاروں حافظ برخوردار ہورواں وی ایس نوں اپنے قصے وچ قاصد بنا کے پیش کیتا اے۔

لے سنہوڑا اڈیا پیلو سندا کاں
پٹھ وناں دے آئے کے اوہنوں ٹھنڈی لگی چھاں

اوہ تھکا لمپے رہیا ویکھ کے ٹھنڈا تھاں
مڑ اُبھڑ واہیا اُٹھیا جیوں پئی اے سٹ وداں

کاں کولوں ساری رودا سنن توں بعد پیلو اوہنوں حافظ برخوردار کول جاو لئی آکھیا تے کاں ہتھوں حافظ برخوردار نوں مرزا صاحبان دا ایہہ قصہ قلمبند کرن لئی سنہیا گھلیا۔ کاں پیلو دا پیغام لے کے اڈ گیا۔ راہ وچ ون دے رُکھ تھلے کجھ دیر آرام کرن لئی رُکیا تاں اوہدی اکھ لگ گئی پر اک دم اوہ ہڑ بڑا کے اُٹھ گیا جیوں کسے اوہدے سر اُتے ہتھوڑا ماریا ہووے۔ درحقیقت استھے اوہ کاں ول اشارہ اے جیس سبھ توں پہلاں انسان دے قتل توں بعد دفنان دا طریقہ دسیا یعنی اک وجہوں کاں نحوست یعنی موت دی علامت جانیا جاندا اے۔ جیہڑا قبران کھودن والا اے۔ جیہدا اشارہ اُنج دتا گیا کہ اوہ لا پروا ہو کے سوں گیا۔ دوجے پاسے دسیا گیا کہ کاں اک اجیہا پکھی اے جیہڑا ہر گھر اپڑ کے اوٹھوں دا بھید لے سکدا اے۔ ایہدی روز روز آوا جائی پاروں کوئی وی ایس دا اپنے گھر آنا اوپرا نہیں سمجھدا ایس لئی پہلے انسان دے قتل دے واقعے نوں کاں راہیں محفوظ کرن دا جتن کیتا گیا اے۔ کاں دے ہڑ بڑان توں مراد اے کہ ایہہ پکھی ڈھیر محتاط اے تے آون والے ویلے دی سوہ لالیندا اے بالکل ایسے طرح جیوں، ہنیری، طوفان، زلزلہ یاں کوئی آفت آون توں پہلاں کاں اڈن لگدے نیں۔ ایسے طرح صاحبان اتے آون والی سختی دا کاں نوں گویڑ لگاتے اوہ ہڑ بڑا کے اُٹھ کھلوتا۔

قرآن پاک وچ ”ہد ہد“ دا ذکر سورۃ النمل وچ حضرت سلیمان علیہ السلام دے حوالے نال کیتا گیا اے۔ حضرت سلیمان نوں رب نے نبوت تے بادشاہت عطا کیتی اوہ اجیہے بادشاہ سن جیہناں نوں اللہ نے انسان، جنوراں، جناں، پکھی پکھیرواں اُتے حکومت عطا فرمائی۔ ایہنوں تیکر پئی ہوا وی اوہناں دے طالع سی۔ حضرت سلیمان جیہی حکومت قیامت تائیں کسے ہور نوں نہیں ملے گی۔ اللہ نے ایہناں نوں پکھیرواں تے جنوراں دیاں بولیاں وی سکھا دتیاں سن اوہ ایہناں دیاں گلاں نوں سمجھدے تے گل بات وی کر دے سن۔ سورہ نمل وچ حضرت سلیمان تے ملکہ

سادا واقعہ تفصیل نال بیان کیتا گیا اے۔ ایہہ اک سبق آموز واقعہ اے حضرت سلیمانؑ دے دربار وچ انساناں تے جناں توں اڈ حیوان تے پکھیرو وی موجود ہوندے سن۔ ہد ہد حضرت سلیمانؑ د اپسندیدہ پکھیروسی اوہ خاص طور تے سفر وچ نال ہوندا سی اک دیہاڑے حضرت سلیمانؑ نے دربار لایا تاں سبھ موجود سن پر ہد ہد دربار وچ موجود نہیں سی۔ جدوں ہد ہد حاضر ہو یا تاں حضرت سلیمانؑ نے غصے وچ اوہدے کولوں پچھیا پئی توں کتھے غائب سین۔ اوہنے آکھیا میں اجیہی خبر لیا یاواں جیہدا تہانوں علم نہیں سی۔ میں ملک سبادی خبر لیا یاواں اک حکمران زنائی اے اوہدی قوم سورج دی پوجا کر دی اے۔ ایس واقعے بارے سورۃ النمل دی آیت 20 تاں 22 وچ ارشاد ہوندا اے:

”وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ (20) لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِي بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (21) فَمَكَتْ غَمًّا رَّبْعِينَ فَعَالَ أَحْطَطُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَأٍ يَقِينٍ (22)“ (18)

”پڑتال کیتو سو پچھیاں دی فیر آکھن لگا کیہ ہو گیا اے مینوں جو نہیں دسدا مینوں چکی راہ یا اوہ ہے کتے اوہلے ہور ہن والیاں وچوں میں ضرور ماراں گا اوہنوں سخت یا میں ضرور ذبح کر دیاں گا اوہنوں یا لیاوے میرے کول کوئی دلیل کھلھی کھلھی۔ فیر بہت دیر نہ کیتو سو فیر آکھو سو میں معلوم کیتا جو تینو معلوم نہیں سی تے لیاندی اے میں تیرے کول قبیلے سبادی خبر سچی۔“ (19)

ایہہ سن کے حضرت سلیمانؑ نے آکھیا پئی میں ویکھنا چاہنداواں کہ توں سچ بول رہیا ایں یاں جھوٹھ۔ فیر اوہناں اک چٹھی لکھی تے آکھیا ایہہ چٹھی اوہناں کول لے جا۔ ہد ہد خط لے کے اڈ گیا تے ملک سبادی پڑ کے اوہنے ملکہ سبادی دے کمرے وچ داخل ہو کے چٹھی اوہدے پلنگ اُتے رکھ دتی۔ ملکہ سبادی پڑھ کے بڑی حیران ہوئی پئی ایسے سخت پہرے دے باوجود ایہہ چٹھی میرے کمرے وچ کیوں اپڑ گئی۔ اوہ سمجھ گئی پئی ایہہ کسے طاقتور تے باختیار ہستی ولوں اے۔ آیت 28 وچ ارشاد ہوندا اے۔

”أَذْهَبَ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقَاهُ إِلَىٰ هِمَّتُمْ ثُمَّ تَوَلَّىٰ عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ (28)“ (20)

”میرا یہ فرمان لے جا کر اُن پر ڈال پھر ان سے الگ ہٹ کر

دیکھ کہ وہ کیا جواب دیتے ہیں۔“ (21)

سائیں مولا شاہ قصہ ”بگامل بشنو“ وچ ہد ہد دا ذکر کردیاں لکھدے نیں:

صورت لامکان نہ کھوجی جاندی مجلس وچوں جے کسے نے پدیانی

پرندے سارے سوہنے گن گن کیڑے دساں تاج لگڑ مور ہد ہدیانی

رب تعالیٰ دی قدرت اے پئی اوس نے ہزاراں قسماں دے پکھیر و پیدا کیتے نیں۔ ہر پکھی دیاں خوبیاں، خاصیتاں تے خصلتاں دوہے توں وکھ نیں۔ پکھواں وچوں ہد ہد اجیہا پکھی اے جیہیں نوں قدرت نے چوڑے تے گول پر عطا کیتے نیں۔ ایسے پاروں ہد ہد بڑی اُچی اڈاری بھردے نیں۔ ایہہ ہزاراں فٹ دی اُنچائی تیکر آسانی نال اپڑ جاندا اے۔ قرآن پاک وچ ہد ہد دا ذکر ایسے حوالے نال کیتا گیا اے۔ ایہہ سفر وچ ہمیشہ حضرت سلیمانؑ دے نال ہوندا سی۔ ایس توں اڈ دور دراز دے مکاں دیاں خبراں حضرت سلیمانؑ تیکر اپڑاون تے اوہناں دا پیغام پہنچاون دے فریضے سرانجام دیداسی۔ قرآن پاک دی سورۃ الفیل وچ اک عیسائی ابراہہ دا کعبہ اُتے حملہ کرن تے رب دا ”ابابیل“ ورگے نکلے پکھیرواں کولوں اوہنوں شکست دیوں دا واقعہ بیان کیتا گیا اے۔ ایسے واقعے نوں فضل شاہ ہوراں اپنے قصے ”لیلیٰ مجنوں“ وچ اُنج بیان کیتا اے۔

ترمیمہ بجاۃ تنھاں مارے سنگ طیراً ابابیل شاہا

براہہ نامی اک عیسائی یمن دا گورنر سی ایہدے علاقے دے لوک مکہ مکرمہ حج عمرے لئی جاندے سن۔ ایس گل توں ابراہہ نوں بڑی چڑھی پئی ایہہ لوک اودھر کیوں جاندے نیں اوہنے بڑا عالیشان گرجا بنوایا جنہوں ہیریاں تے قیمتی نگیناں نال سجایا گیا فیر اوہنے لوکاں نوں حکم دتا پئی ہن کعبہ جاو دی لوڑ نہیں جیہیں کسے نے وی عبادت کرنی ہوئے اوہ ایس گرجے وچ کرے۔ اک قریشی یمن گیا ہو یا سی جدوں اوہنوں ایس گل دا پتہ لگا تاں اوہنے گرجا گھرنوں پیشاپ نال گندا کر دتا۔ ایہہ دیکھ کے ابراہہ غصے وچ آگیا تے اوہنے ایہہ ارادہ کیتا پئی اوہ کعبے نوں ڈھا کے اپنا بدلہ لوے گا۔ ایس مقصد لئی اوہ اک وڈی فوج لے کے نکلیا جیہدے وچ سبھ توں اگے ہاتھی سن رستے وچ کجھ قبیلیاں نے مزاحمت وی کیتی پر اوہ ایس لشکر دا مقابلہ نہ کر سکے، اخیر ایہہ لشکر کے دے نیڑے اپڑ گیا۔ ابراہہ دے لشکر وچ جیہڑا ہاتھی سبھ توں اگے سی اوہدا نال محمود سی۔ ایہہ بڑا قد کاٹھ والا تے انتہائی طاقتور ہاتھی سی۔ ابراہہ نے مکہ والیاں دے جنور وی اپنے قبضے وچ لے لیے جیہناں وچ حضرت عبدالمطلب دے دو سو اوٹھ وی سن۔ حضرت عبدالمطلب نے ابراہہ کولوں اپنے اوٹھاں واپس لے لئے۔ ابراہہ نے حیران ہو کے آکھیا پئی تسیں سردار او تے خانہ کعبہ دے متولی وی اوہناں اوٹھاں دی تے فکر اے پر کعبہ دی فکر نہیں اے۔

اوہناں نے آکھیا اُوٹھاں دا مالک میں آں ایس لئی میں ایہناں دی فکر کراں گا کعبہ دا مالک اللہ اے ایس لئی اوہدی حفاظت اوہ آپ کرے گا۔ ابراہہ نے لشکرنوں کعبہ اُتے حملہ کرن دا حکم دتا۔ پر سبھ توں وڈا ہاتھی رُک گیا اوہ اگے ٹردا ای نہیں سی بار بار بہہ جاندا۔ اوہنوں مار مار کے کھڑا کیتا جاندا۔ اوہنوں جدوں یمن یاں کسے ہور سمت ول ٹرایا جاندا تاں اوہ ٹرن لگ پیندا پر کعبہ ول ٹردیاں اوہدے پیر رُک جاندا سن۔ ایہہ سبھ دیکھ کے ابراہہ کجھ نہ سمجھ سکیا تے اوہنے حملے دا حکم دے دتا۔ ایسے ویلے اللہ نے اباہیل پکھیرواں دے جھنڈ دے جھنڈ گھلے ہر پکھیرو دے کول تن تن کنکر سن جیہڑے اوہناں اپنے دو پیراں تے اک چنچ وچ دبا رکھے سن۔ اوہ جیہدے اُتے وی ایہہ کنکر سڈے اوہدا جشہ چیریا جاندا۔ ایہہ کنکر گولی توں وی بہتے سخت سن۔ ایہناں نکلے پکھیرواں نے ابراہہ دے لشکرنوں تباہ کر دتا۔ اللہ نے دُنیا نوں ایہہ دکھا دتا پئی اوہنے ایہناں دے لشکرنوں کسے فوج دے ذریعے نہیں سگوں نکلے نکلے پکھیرواں دے ذریعے ختم کیتا۔ ایس واقعے نوں ہاتھی والا واقعہ آکھیا جاندا اے تے ایس سال دا ناں عام الفیل رکھیا گیا اے۔ لیلیٰ مجنوں دے قصے وچ ایس قرآنی تلمیح نوں مجنوں واسطے ورتیا گیا اے۔ فضل شاہ ہوراں لکھیا اے کہ جیس طرح پکھیرواں نے ابراہہ دے لشکر اتے کنکر سائے تے اوہناں اتے جھنڈ دے جھنڈ پرندے گھلے ایسے طرح لوک گروہاں دی شکل وچ اکٹھے ہو کے مجنوں اتے پتھر وساندے جیہناں دی سٹ نال اوہ چورو چور ہو جاندا۔ شاعر نے مجنوں دی مظلومیت تے عشق دی ثابت قدمی دسدیاں نظارا پیش کیتا اے کہ پتھریاں کنکر کسے وی جاندار نوں وجن تے اوہ کھا دے ہوئے بھس دانگوں ہو جاندا اے یعنی کھوکھلا مجنوں دے عشق دی طاقت اجہی سی کہ اپنے پتھر کھاون توں بعد وی اوہ لیلیٰ لیلیٰ ای پکاردا سی۔ دوہے پاسے روح تے قلبوت دی گل کیتی اے کہ جسم جنی چاہوے بے راہ روی اختیار کرے جس طرح ابراہہ نے کیتی پر اسیر اوہ روح دا ہی ہوندا اے کیوں جے خاک دے پتلے دی حیاتی دا دارومدار روح تے وے ایس لئی زمانے پتھر ظلم ستم بھکھ ننگ مال دولت ورگے پتھراں دا ساہمنہ کر کے وی اوہدا پنڈا روح دا اسیر رہندا اے۔ سورة الفیل وچ ایس واقعے بارے اللہ تعالیٰ فرماندے نیں:

”أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ (1) أَلَمْ يَجْعَلْ
 كَيْدَهُمْ فِي تَضَلُّبِهِ (2) وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ (3)
 تَرْمِيهِمْ مِجَابِرًا سَوِيًّا (4) فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ (5)“ (24)
 ”بھلا ڈٹھا نہیوں کہی کیتی تیرے رب نے ہاتھی والیاں نال بھلا
 نہیں کردتا داء اوہناں دا اوگت جان وچ تے بھیجے اوہناں اتے پچھی

ڈار ڈار مار دے نیں اوہناں نوں گیٹیاں کھنگھریاں پھیر کر چھڈیا

اوہناں نوں چغلی اوکھر جیہا۔“ (25)

قرآن پاک دی سورۃ فیل وچ ابابیل دا ذکر اے تے اوس تاریخی واقعے نوں بیان کیتا گیا اے جیس نوں واقعہ فیل دے نال یاد کیتا جاندا اے۔ رب تعالیٰ نے ابابیل راہیں یمن دے ظالم بادشاہ ابراہہ دے ہاتھیاں دے لشکر نوں تباہ کردتا سی جیہڑا بیت اللہ نوں نقصان اڑاون دی غرض نال آیا سی۔ ایس لئی لوک ایس پکھیر و نال خاص عقیدت رکھدے نیں:

”قرآن پاک میں ابابیل کا ذکر آیا ہے اس لیے لوگ اسے

متبرک سمجھتے ہیں اور مارتے نہیں۔“ (26)

قرآن مکمل ضابطہ حیات اے۔ انسان دی حیاتی دا کوئی وی پکھ اجیہا نہیں جیہدے بارے ایہدے وچ رہنمائی موجود نہ ہووے۔ قرآن پاک وچ صرف انسان نوں ہی موضوع نہیں بنایا گیا سگوں ایہدے وچ حیوانات دا ذکر وی کیتا گیا اے جیہناں وچ پکھیر و وی شامل نیں۔ رب تعالیٰ نے پکھیرواں نوں فضا وچ اڈن دی طاقت عطا کیتی اے جیہدا اعتراف رب نے قرآن پاک وچ کئی تھاواں تے اے۔ اللہ پاک نے فرمایا اے پئی ایہہ صرف اوہدا ای زور تے قدرت اے جیہڑا ایہناں پکھیرواں نوں بغیر کسے آسرے دے اسمان تے اڈاوند اے تے ڈگن نہیں دیندا۔ قرآن پاک وچ کان، ابابیل، ہڈ ہڈ تے بٹیر دا ذکر خاص طور تے آیا اے۔ پنجابی کلاسیکل شاعراں اپنے قصیاں وچ بہت ساریاں تھاواں تے تلمیحاں دے طور تے ایہناں پکھیرواں دا ذکر کیتا اے۔ کیوں جے ایہناں چارے پکھیرواں بارے قرآن وچ واقعے بیان کیتے گئے نیں پر بعض تھاواں تے شاعر نے ایہناں قرآن وچ مذکور پکھیرواں نوں تلمیح دے طور تے نہیں ورتیا پر اوہ ایہناں دی اہمیت توں چنگی طرح جانوں سن ایس لئی اوہناں اپنی شاعری وچ کان، ابابیل، ہڈ ہڈ تے بٹیر ورگے پکھیرواں دا ذکر کیتا اے۔

حوالے

- * اسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور
* اسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور
- 1- القرآن، سورة الملك، آیت 18-19۔
 - 2- مولانا ہدایت اللہ، قرآن مجید، مترجم، (لاہور: پنجابی ادبی لہر، 1986ء)، سورة الملك آیت 18-19۔
 - 3- القرآن، سورة النمل، آیت 79۔
 - 4- القرآن، سورة النمل، آیت 79۔
 - 5- القرآن، سورة النور، آیت 41۔
 - 6- القرآن، سورة النور، آیت 41۔
 - 7- القرآن، سورة السبا، آیت 10۔
 - 8- القرآن، سورة السبا، آیت 10۔
 - 9- القرآن، سورة ص، آیت 18-19۔
 - 10- القرآن، سورة ص، آیت 18-19۔
 - 11- القرآن، سورة البقرہ، آیت 57۔
 - 12- مولانا ارسلان بن اختر، پرندے قرآن کی روشنی میں (کراچی: مکتبہ ارسلان، 2011ء)، 9۔
 - 13- فضل شاہ، قصہ لیلیٰ مجنوں (لاہور: آریہ سٹیم پریس، 1926ء)، 29۔
 - 14- القرآن، سورة المائدہ، آیت 31۔
 - 15- القرآن، سورة المائدہ، آیت 31۔
 - 16- مولانا عبدالماجد دریا آبادی، حیوانات قرآنی (کراچی: مجلس نشریات، 1992ء)، 152۔
 - 17- فقیر محمد فقیر، مرزا صاحبان، مرتبہ۔ حافظ برخوردار (لاہور: پنجابی ادبی اکیڈمی، 1965ء)، 138۔
 - 18- القرآن، سورة النمل، آیت 20-22۔
 - 19- القرآن، سورة النمل، آیت 20-22۔
 - 20- القرآن، سورة النمل، آیت 28۔
 - 21- احمد رضا، خان بریلوی، کنز الایمان (لاہور: ضیا القرآن، پبلی کیشنز، س ن)، سورة النمل، آیت 28۔
 - 22- ظفر مقبول، بگال بٹنو، مرتبہ۔ سائیں مولانا شاہ (لاہور: بزم مولانا شاہ، 2014ء)، 217۔
 - 23- قصہ لیلیٰ مجنوں، 59۔
 - 24- القرآن، سورة الفیل، آیت 1-5۔
 - 25- القرآن، سورة الفیل، آیت 1-5۔
 - 26- ڈاکٹر محمد نسیم صدیقی، آئیے جانور پالتے ہیں (لاہور: اردو سائنس بورڈ، 2014ء)، 7۔